

رياليزم و دژده رياليزم

دەزگە ها سـپـيرـيز ياـجاـب و وەنـنـانـگـي

دار سپيريز للطباعة و النشر
SPIREZ PRESS & PUBLISHER

خودانن ئمتيازىن: حافظ قاضي

سسەرقىسسەر: مؤيد طيب

* كتيبا هژمار ()

* رباليزم و دژە رباليزم

* نقيسينا: «سيروس پرهام» د. ميترا

* وەرگيبران: حەمە كەریم عارف

* دەرھيتانا ھونەرى: نزار رشاد

* بەرگ: بەيار جەميل

* سەرپەرشتياري چاپي: زاگروس محمود

* ژمارا سپاردني: () سالا ۲۰۰۳

* چاپخانه: وەزارەتا پەرودەي - ھەولير

* تيراژ: (۵۰۰) دانە

(مافين چاپكرني دپاراستينه)

كوردستانا عيراق، دھوك

ئافھي سەنديكا كريكارين كوردستانى - قاتى سيبەم

www.spirez.com

تەلەفون: 7225376

«سیروس پرهام» د. میترا

ریالیزم و دژہ ریالیزم له نهدہبیاتدا

وہرگیران له فارسییہوہ:
حہمہ کہریم عارف

بهشی یه کهم

ریالیزم

پیشه کی رهوتی کۆمهڵ و گۆرانی قوتابخانه ئه‌ده‌بیه‌کان

پێویسته له نێو هه‌لومه‌رجه کۆمه‌لایه‌تی و گۆرانکاریه‌کانی جیهانی رۆژاوادا، به‌تایبه‌تی له‌ و پێگه‌ و پایه‌یه‌دا که هونه‌رمه‌ند له کۆمه‌لگا رۆژئاواییه‌کاندا هه‌یه‌تی، بۆ هۆیه‌کانی سه‌ره‌له‌دان و گه‌شه‌کردنی ئه‌و شیتوازانه‌ بگه‌رێن که دژه ریا لیزمان نێو ناو، و اتا «رۆمانتیزم، سه‌مبولیزم، ئه‌گزیستانیسالزم» و سوربالیزم.

پاش ئه‌وه‌ی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری سه‌ده‌کانی ناوه‌راست که له‌سه‌ر پایه‌ی فیودالیزم رۆژئاوایی بوو، سست بوو و له‌ ئه‌نجامی بره‌و سه‌ندنی بازرگانی و گه‌شه‌کردنی هێزی تازه‌ی ئابووریدا، چینی مام ناوه‌ندی له‌ نێو کۆمه‌لگه‌ ئه‌وروپاییه‌کانه‌وه سه‌ری هه‌لدا، بنه‌ماله‌ و خانه‌دانان که تا ئه‌و کاته چاره‌نووسی کۆمه‌لایان به‌ده‌ست بوو و ئه‌وان دیاریان ده‌کرد، به‌ره‌ به‌ره‌ هه‌ستیان به‌بێ توانایی خۆیان کرد له‌به‌رده‌م خاوه‌ن سامان و نو‌ده‌وله‌تانی تێجاره‌ت پێشه‌دا. ته‌نانه‌ت به‌ر له‌ شۆرشێ گه‌وره‌ی فه‌ره‌نساش، واته‌ به‌ر له‌وه‌ی چینی مام ناوه‌ندی به‌کرده‌وه جله‌وی کاروباری کۆمه‌ل بگه‌رێته‌ ده‌ست، دروشم و تیۆری و باوه‌ر و به‌هاکانی ئه‌م چینه «چینی مام ناوه‌ندی» له‌ نێو توپتیه‌ جیاوازه‌کانی کۆمه‌لدا بلاو بوو بووه‌وه ئه‌خلاقیات و بیر و بۆچوونی کۆمه‌لایه‌تی و فه‌لسه‌فی و سیاسی و هونه‌ری ره‌وت و رێگه‌یه‌کی جیا له‌ ره‌وت و رێگه‌ی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستی گرتبووه‌ به‌ر. ئازادی فه‌ردی و

ئابووری، یه کیتک بووه له پیداو یستیییه کانی ژیان و گه شه کردنی چینی مام ناوه نندی، هه لبه ته بریارو بنه ماکانی سیسته می فیودالی ئەم نازادی و سه ره به سستییه ی به تاک نه ددها که به پیتی بهرزه و نندی شه خسی خۆی هه ر کالایه کی بویت، نازادانه به ره می بینن و نازادانه بو هه ر کوئییه کی بوی بییات و نازادانه به هه ر کرباریکی بفرۆشیت. ئەنجام ده بوو بهر له هه رشتیک تاک بتوانن نازادانه کربین و فرۆشتن بکات و به سه ره به سستی نه خسه ی چاره نووسی خۆی دابریژن و ملکه چ و وابه سته ی خاوه ن مولک و ئاغا و فیودال و گوپرایه لی که شیشانی کاتۆلیک و پابه ندی یاسا و بریاره کانی ده زگا کۆمه لایه تییه کان نه بیته. له م روه وه تیۆرییه کانی ئابووری نازاد و کارو کاسبی رکابه ری ئابووری و بازرگانی و ئەسه لته تی تاک «تاکپه روه ری» و زۆر به های وه ک بهرزه و نه دخوازی و خۆپه رستی به روی پهیدا کرد. مه زه بی پرۆتستان- یش، که به پیچه وانه ی کاتۆلیکه وه، نازادی و سه ره به سستی پتری به تاکی مه سیحی ددها، پشتیوانی ئاسمانی له م کیشمانه کیش و هه ول و ته قه للا هه میشه ییه ی ئاده مییان کرد.

ئەم بزاف و هه ول و چالاکییه ئابووری و کۆمه لایه تییه نوێ باوه هه رچه نده په ره ی به مه یدانی شارستانییه تی مه تریالی تیره ی به شه ر داو بووه مایه ی ره ونه ق و به روی بازاری زانست و پیشه سازی و زیاد بوونی خۆشگوزهرانی مادی مرۆف، به لام له لایه کی تره وه بووه هۆی ئەوه ی که کۆمه ل ببیته مه یدانی ته پراتینی که سانیک که چ ئامانجیکیان نه بوو، جگه له سامان کۆکردنه وه له پیناوی ئەم ئامانجه شدا سلیمان له وه نه ده کرده وه که درندانه ورگی یه کدی هه لبدین و هاو نه ژادانی خویان بکه ن به قوربانی چهنه دراویکی زیتر. هه سستی مرۆف دۆستی و ریزی به ها بهرزه ئەخلاقییه کان و سۆزی بهرزی پایه ی مرۆف دایان له که می و ئاده میزادان، له پیناوی بهرزه و نندی شه خسیدا له گه ل یه کدیدا که وتنه شه ر و کیشمانه کیشیکه ئەوتۆ که هیشتا هه ر

بهردهوامه و کۆتایی نه هاتوو.

پهره سهندنی مه ده نییه تی پیشه سازی له کۆمه لگه نوپیه کاندایا «ئه و کۆمه لگانه ی که له سه رده می رتینیسانس و هاتنه سه رکاری چینی مام ناوه ندییه وه چه کهره ده کهن و سه ره له ده دن» ئه م راستییه به شپوه یه کی دیار به رجه سته ده کهن: هونه رمه ند له رۆژا وادا تپۆ و ته نیایه .

له سه رانه سه ری سه ده ی نۆزده دا، ئه وه ده بینین که هونه رمه ند به رده وام له خه بتین دایه که به لکو خۆی له کۆت و زنجیر و دابونه ریت و به های وه ک به رژه وه ندی خوازی، ماده په رستی و سوک کردنی مرۆف و جهنگی هه می شه بی مرۆف ده گه ل مرۆف دا- که کۆمه لگه ی نوێ به سه ریدا سه پاندوو ه- نازاد بکات. ئه م خه بتینه و هه ول و ته قه للای هه ندی جار به په نا بردنه به ر «بورجی عاجی» * ته واو ده بیته و هه ندی جار هونه رمه ند به ره و دنیای جادویی ره مزو چه مکی خه یالی و وه می راده کیشیت. گروو پیک که توانای خۆراگری له خۆیدا نه بینتی حه قیقه ت و واقعی ژبانی خۆی ئینکار ده کات، گروو پیک دی لپی هه لدین، گروو پیک دی نا ئومیدانه ته سلیم ده بن، به لام هه موو هه ر لپی بیزارن، ئه م بیزاریه گشتییه که هه ر جارهی به شپوه یه ک ده رده که ویت، له یه ک تیوری هاو به شدا به رجه سته ده بیته و ئه وه ش تیوری «هونه ر بۆ هونه ر» (۱) تا میژووی هونه ر پتر پشکنیم و لا په ره کانی هه لبده یه وه، ئه وه مان پتر بۆ روون ده بیته وه که ئه م تیوره هه می شه، کاتیک دیته ئاراهه که هونه رمه ند نا ئومیدانه له گه ل کۆمه لدا نا ته با ده بیته و کاتی باوده سستینی که هونه رمه ند چاره سه رتیک بۆ ئه م ناکۆکی و نا ته با ییه نا دۆزیته وه و هیتیکی ئومید به خشی نه دۆزیه ته وه .

له قوئاغ و سه رده مه کانی هه لکشانی هونه ری و ئه ده بی وه ک یونانی سه ده ی پینجه می به ر له زایین و وقوئاغی ئه لیزابث «سه رده می شکسپیر»، چ شوبنه واریکی تیوری «هونه ر بۆ هونه ر» له گۆری نه بووه . هونه رمه ندی یونانی

کۆن و شانۆ نوسی سهردهمی ئەلیزابەت هەردووکیان وابەستە ی کۆمەڵی سهردهمی خۆیان بوون. هونەرماندی یۆنانی هەویتی کاری خۆی لە بیروباوەرو بەها کۆمەڵایەتییه کانهوه هەڵدەهینجاو هونەرەکی لە راستیدا بە بەشیتی لە جیاپوونەوه نەهاتووی ژبانی کۆمەڵایەتی دەژمێردرا.

شانۆ نامە نووسی سهردهمی ئەلیزابەت-یش، پێوهندییهکی نزیکی لهگەڵ بینهراندا، که له راستیدا هۆی بەردهوامی ژبان و هونەرەکی ئەو بوون، هەبووه. (باشترین بەلگەش ئەو یه که له سالانی (۱۵۹۹-۱۶۰۵) دا نزیکە ی له (۱/۱۳) ی خەلکی له نەندن هەموو هەفتە یهک دەچوونه سەیری شانۆنامە و زۆریه ی زۆری ئەم ریزه یهش خەلکانی ئاسایی و چینی دووم و سییه می کۆمەڵ بوون). ئیدی ئەوه بوو له سالانی ئاخر و ئۆخری سەده ی شازدەم و سەرەتاکانی سەده ی هەقده مدا، چینی مام ناوهندی ئینگلستان که و ته ئەوه ی ریزه کانی خۆی دژی فیودالیزم و خانەدانی ریک بخت و له بهر ئەمه هەولێ ددا چینه کانی خواره ی کۆمەڵ بیتیته ژیر ئالای خۆی و دژی خانەدانان و ئەشرافان هانیان بدات. لەم روه وه یه کیتییه کی بهر فراوانی روه ته نی له نیتوان ریزه په راگه نده کانی جه ماوه ری خەلکیدا هاته ئاراه که بۆ هونەرماند زه مینه و پشتیوانیتی قایم و مکوم بوو.

ته نیا له سەده ی چواره می پیش زایین دایه که دوا به دوا ی تیکچوونی شیرازە ی ژبانی دەستەجه می و له بهر یهک هەلوه شانە وه ی بیروباوەری هاوبهش، تیۆری «هونەر بۆ هونەر» له نیتو کۆمەڵی هونەرماندانی یۆناندا، جیتی خۆی ده کاته وه.

توتیژره وه ی بناف و دەنگ، سوروکین Sorokin لەم باره یه وه ده لێ: «هونەرماند، خۆی له «کۆت و زنجیر» ی مه زه بی، کۆمەڵ و هەرچییه کی دی هەبوو «ئازاد» کرد و بوو به دیل و یه خسیری هونەر بۆ هونەر. له بهر ئەمه بۆ ئەوه ی بچ یارو یاوه ر نه مینیتته وه خۆی به فرمانه وایان و ده وله مه ندانه وه